

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

*Сергій Кантемір
(Чернівці)*

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІСЕМІЧНИХ СТРУКТУР В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КОМПАРАТИВІСТИЦІ

Анотація: Здійснено огляд методик вивчення явища полісемії в європейській компаративістиці. Як приклад розглянуто змістові аспекти дослідження лексико-семантичних європеїзмів.

Ключові слова: *полісемія, європеїзм, семантика, семантичне поле.*

Аннотация: Осуществлен обзор методик изучения феномена полисемии в европейской компаративистике. В качестве примера рассмотрены смысловые аспекты исследования лексико-семантических европеизмов.

Ключевые слова: *полисемия, европеизм, семантика, семантическое поле.*

Abstract: In the paper the author reviews teaching methods of polysemy phenomenon in the European comparativistics. The semantic aspects of European lexical-semantic meanings research are taken as an example.

Key words: *polysemy, lexical-semantic europeanism, semantics, semantic field.*

Аналізуючи сучасні мовознавчі студії, пересвідчуємося в тому, що останнім часом щораз більше наукових зацікавлень прикуто до зіставного вивчення полісемії [2-4; 10].

Мета нашого дослідження – опис новаторської методики вивчення багатозначності на матеріалі т.зв. європеїзмів у складі семантичних полів низки зіставлюваних мов. Дуже коротко цю методику, напевне, можна охарактеризувати як різновид польового підходу до вивчення лексичної полісемії із застосуванням деяких квантитативних прийомів.

Уперше про існування лексико-семантичних європеїзмів на початку 90-х рр. минулого століття згадав німецький дослідник О. Райхманн [7; 8]. Проте надалі в мовознавчій літературі поняття *європеїзм* не змогло дістати однозначної термінологічної інтерпретації,

оскільки всі відомі лексикографічні джерела лінгвістичного напрямку дуже розмито визначали місце нового феномену в лексиконі, розглядаючи його радше в контексті вивчення інтернаціоналізмів, а не в контексті спеціальних лексико-семантичних студій.

У цьому зв'язку й не дивно, що європеїзми спочатку трактували то як інтернаціоналізми, обмежені тільки мовами європейського ареалу, то як характерну особливість решти європейських мов супроти слов'янських мов (див. [6]).

Очевидно, найбільш прийнятне наукове тлумачення досліджуваної проблематики вдалося здійснити Р. Бергманну, який вважає, що європеїзми перебувають у відношеннях гіпонімії з інтернаціоналізмами, тобто кожний інтернаціоналізм водночас є європеїзмом, проте не кожний європеїзм може бути інтернаціоналізмом [5, с. 263]. Тут ідеться насамперед про лексичні одиниці, які проявляють аналогії чи збіги в різноманітних європейських мовах не в плані вираження, а в плані змісту. Такі лексико-семантичні паралелі, очевидно, не можуть заперечувати наявності сукупності схожих рис і в інших („несвропейських”) мовах, адже полісемія, як відомо, належить до таких мовних універсалій, які відбивають процеси узагальненої людської діяльності.

Загалом ідея про європеїзми ґрунтується на спостереженнях за низкою багатозначних лексичних одиниць німецької мови, які в структурі семантичного поля виявляють виразну подібність до структури семантичного поля полісемантичних одиниць інших європейських мов.

До яскравих прикладів таких паралелей належить насамперед порівняльний аналіз семантичної будови деяких німецьких іменників з відносно високим рівнем багатозначності, який здійснив німецький дослідник О. Райхманн, порівнявши, з одного боку, нім. *Arbeit* із гол. *arbeid* (паралельно також із гол. *werk*), англ. *work* (та з англ. *labour*), норв. *arbeid*, шв. *arbeite*, дан. *arbejde*, фр. *travail*, порт. *trabalho*, ісп. *trabajo*, прованс. *travai*, галіс. *traballo*, іт. *lavoro*, катал. *treball*, рум. *muncă* та угор. *munka*, з іншого боку – нім. *Haus* з англ. *house*, гол. *huis*, фр. *maison*, іт. *casa*, порт. *casa*, угор. *hás*, шв. *hus*, чес. *dům*, та рос. *дом*.

Для семантичного поля „праця” вчений, за даними одномовних тлумачних та двомовних перекладних словників, встановлює десять спільних значень разом з ядерною семою *‘zweckorientierte, in einzelne Verrichtungen untergliedbare, geistige oder körperliche, produktive*

Tätigkeit' 'цілеспрямована, духовна чи фізична, продуктивна діяльність, що може бути поділена на окремі види робіт'. Семантичне поле німецького полісеманта *Haus* з ядерною семою 'Gebäude zum Wohnen' 'будівля для житла' налічує дванадцять сем. Порівнюючи лексико-семантичну структуру чотирнадцяти еквівалентів німецького багатозначного іменника *Arbeit* та дев'яти відповідників нім. *Haus*, О. Райхманн визначає, що в середньому 6,5 з десяти значень (індекс відповідності 0,65) семантичного поля „праця” та 9,4 з дванадцяти значень (індекс відповідності 0,74) у семантичному полі „будинок” мають аналогії в плані змісту.

При цьому результати дослідження О. Райхманна засвідчили два цікаві факти: по-перше, в обох випадках більше половини окремих значень німецьких ядерних слів демонструють змістові збіги у відповідних семантичних полях; по-друге, еквіваленти німецьких полісемантів з етимологічно споріднених мов проявляють не такі яскраві семантичні паралелі, як представники неспоріднених мов. Так, скажімо, найбільшу семантичну близькість до нім. *Haus* має угор. *hás* (12 відповідностей до 12 семем), а до семантичної структури нім. *Arbeit* найближчими (9 відповідностей до 10 семем), виявилися структури англ. *work* та фр. *travail*, поряд зі спорідненим гол. *arbeid*.

Такі результати змусили дослідника висунути гіпотезу про те, що існування схожих семасіологічних полів в окремих мовах досліджуваної мовної групи зі спільною (європейською) культурною історією передбачає на міжмовному рівні однотипні відношення між окремими значеннями полів [7, с. 35].

Серед праць, присвячених вивченню європеїзмів, особливу увагу варто звернути на контрастивні студії М. Зандгопа [9] на матеріалі німецької, чеської, англійської та французької мов, який значною мірою розширив та збагатив попередні спостереження О. Райхманна за явищем полісемії.

Залучаючи деякі квантитативні процедури, М. Зандгоп, намагається дати відповідь на низку засадничих питань, зокрема: Як саме європеїзми представлені на рівні окремих семем? Чи існують білінгвальні пари, мови яких у лексико-семантичній площині дуже близько розташовані одна до одної? Чи існують семантичні поля, до яких входить значно більше європеїзмів, аніж в інші мікроструктури? Чи можна, наприклад, серед іменників на позначення абстрактних понять встановити більше багатозначних європеїзмів,

ніж серед позначень частин тіла? Чи пов'язана близькість певних мов із конкретним семантичним полем чи тільки з певним типом семантичної деривації? Зрештою, яке значення має генетична спорідненість мов для виникнення європеїзмів? [9, с. 12–13].

Алгоритм дослідження передбачає два етапи. Спочатку М. Зандгоп, виокремивши із лексику близько 200 однокорених полісемантів (*Arm, Auge, Berg, Eis, Netz* тощо), спостерігає за особливостями репрезентації явища європеїзмів у мовах на рівні окремих значень, тобто на мікрорівні. Наприклад, лексико-семантична структура нім. *Ehre* складається з чотирьох семем: 1. 'повага, пошана, авторитет'; 2. 'гідність'; 3. 'слава, похвала', а також 4. (заст.). 'дівоча незайманість'. Подальший аналіз виявляє специфіку семантичної відповідності полісемії в зіставлених мовах (див. табл. 1):

Таблиця 1

Міжмовні семантичні еквіваленти німецького полісеманта *Ehre*

Німецька мова	Чеська мова	Англійська мова	Французька мова
<i>Ehre</i> ₁	<i>čest</i> ₁	<i>honour</i> ₁	<i>honneur</i> ₁
<i>Ehre</i> ₂	<i>čest</i> ₂	<i>honour</i> ₂	<i>honneur</i> ₂
<i>Ehre</i> ₃	<i>čest</i> ₃	Ø (<i>glory</i>)	Ø (<i>gloire</i>)
<i>Ehre</i> ₄ (заст.)	<i>čest</i> ₄ (заст.)	<i>honour</i> ₄ (заст.)	Ø

Як бачимо, семантична структура нім. *Ehre* повністю збігається з чес. *čest*. Прикметно, що перше номінативне значення *Ehre*₁ та наближене до ядерного значення *Ehre*₂ так само повністю представлено в порівнюваних мовах, при цьому неважко помітити спорідненість між англійським і французьким гетеронімами. Проте семема *Ehre*₄ не має аналогій у французькій мові. Крім того, значення *Ehre*₃ не знаходить повною мірою семантичних корелятів у французькій та англійській мовах (у цьому випадку носії цих мов живають споріднені слова фр. *gloire* та англ. *glory*).

На другому етапі – макрорівні – німецький дослідник розподіляє всі полісеманти на 11 семантичних полів („абстрактні поняття”, „людина”, „природа” та ін.). Наприклад, до семантичного поля „рослинний світ” М. Зандгоп зараховує такі іменники: *Apfel* ‘яблуко’, *Ast* ‘гілка’, *Blatt* ‘листок’, *Dorn* ‘колючка’, *Kern* ‘кістка’, *Korn* ‘зерно’, *Nuss* ‘горіх’, *Saft* ‘рослинний сік’, *Schale* ‘шкаралупа’ [7, с. 203–204].

Потім для всіх семантичних полів, так само, як і в експерименті О. Райхманна, було визначено індекс відповідності (Entsprechungsfaktor) у кожній мові. Скажімо, для вже згаданого поля „рослинний світ” цей показник дорівнює 0,66 (тобто з 93 семем поля (100 %) тільки 61 має змістові паралелі в чеській, англійській та французькій мовах).

Порівняльне дослідження лексичної полісемії дало змогу М. Зандгопу зробити цікаві висновки. На думку німецького вченого, полісеманти, які безпосередньо пов'язані з людиною, її культурою, його поняттєвим мисленням та його світобаченням, мають тенденцію демонструвати дуже сильні інтерлінгвальні паралелі.

З іншого боку, асоціації щодо зовнішнього предметного світу (ідеться передовсім про семантичні поля „предмети споживання”, „тваринний світ” та „рослинний світ”) являють собою радше взірць лексичної полісемії конкретної мови.

Розподіл рівня білінгвальних аналогій, за М. Зандгопом, представлений у такій послідовності: *німецька мова – чеська* (0,81), *німецька – французька* (0,77) та *німецька – англійська* (0,76), тобто фактор мовної спорідненості, як вважає дослідник, не впливає на утворення семантичних паралелей [7, с. 222]. Не виключено, що високий індекс відповідності між німецькою та чеською мовами може бути пов'язаний з відповідними асимілятивними процесами, супроводжуваними дуже високим ступенем німецьких запозичень (запозичень значень тощо) в чеській мові. Саме тому нам буде цікаво перевірити цю гіпотезу на матеріалі інших мов європейського (або ж „неєвропейського”) ареалу як на рівні окремих слів, так і на рівні семантичних полів.

Вважаємо, що для верифікації отриманих результатів усе ж не зайвим буде застосування лінгвостатистичних прийомів у додаткових дослідженнях (наприклад, коефіцієнта кореляції тощо), які б допомогли набагато ефективніше за інші процедури уточнити природу дослідженого мовного явища [1]. З іншого боку, дивує той факт, що дослідники у своїх експериментах не скористалися прототипною методикою, критерієм „родинної подібності” Л. Віттгенштайна задля встановлення, наприклад, „найкращого взірця”, еталона європеїзму або ж типології семантичної деривації європеїзмів.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що зіставний аналіз полісемії в європейських мовах, здійснений О. Райхманном та М. Зандгопом

на засадах європоцентристського розуміння мови, попри новітню методуку та цікаві результати, залишає без відповіді одне з головних, принципових питань феномену багатозначності: чи не заперечує та чи обмежує окремішність та унікальність європеїзмів як продукт мовної моделі світу таку семантичну універсалью як полісемія, яка через прояв спільності людської когніції властива всім мовам світу?

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Левицький В. В. Лексична полісемія та квантитативні методи її дослідження / В. В. Левицький // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 17–25.
2. Легурска П. Абстрактная семантическая структура слова и ее значение для двуязычной лексикографии / П. Легурска // Acta Universitatis Nicolai Copernici, Studia Slavica 5 : Nauki humanistyczno-społeczne. – 2000. – Zeszyt 343. – S. 25–32.
3. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
4. Шафиков С. Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий : монография / С. Г. Шафиков. – Уфа : РИО БашГУ, 2004. – 238 с.
5. Bergmann R. Europäismus und Internationalismus. Zur lexikologischen Terminologie / R. Bergmann // Sprachwissenschaft. – 1995. – Vol. 20. – S. 239–277.
6. Metzler Lexikon der Sprache / hrsg. von Helmut Glück. – 2., überarb. und erw. Aufl. – Stuttgart : Metzler, 2000. – 817 S.
7. Reichmann O. Europäismen im Wortschatz von Einzelsprachen / O. Reichmann // Aufbau, Entwicklung und Struktur des Wortschatzes in den europäischen Sprachen. Motive, Tendenzen, Strömungen und ihre Folgen. Beiträge zum lexikologischen Symposium in Heidelberg vom 7. bis 10. Oktober 1991. – Frankfurt/Main : Lang, 1993. – S. 28–47.
8. Reichmann O. Gemeinsamkeiten im Bedeutungsspektrum von Wörtern europäischer Sprachen / O. Reichmann // Von der Schulgrammatik zur Allgemeinen Sprachwissenschaft. Beiträge zur Gedenktagung für Professor János Juhász. – Budapest, 1991. – S. 75–94.
9. Sandhop M. Von *Abend* bis *Zunge*: lexikalische Semantik des Deutschen, Tschechischen, Englischen und Französischen im Vergleich / M. Sandhop. – Frankfurt/Main : Lang, 2003. – 226 S.
10. Timmermann J. Lexematische Wortfeldforschung einzelsprachlich und kontrastiv. Das Wortfeld „Gewässer“ im Französischen, Deutschen, Englischen und Spanischen / J. Timmermann. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2007. – 300 S.